

Ельвіра Чухрай

ЦІЛІСНІСТЬ ЖИВОЇ ДУМКИ І МОЗАІКА РЕКОНСТРУКЦІЇ.

Швець, Р. (Упоряд.). (2025). *Свободи вибору. Мирослав Попович у спогадах, рецензіях та інтерв'ю*. Київ: Дух і Літера.

У листопаді 2025 року вийшла друком збірка матеріалів, присвячених пам'яті Мирослава Поповича (далі – Збірка). Вона одразу привернула увагу читачів, що з різних причин (необов'язково професійних) є небайдужими до філософії. Зрештою, п. Мирослав був найупізнаванішим з українських філософів (на моє переконання, не так завдяки теледискусіям із Леонідом Кравчуком, як через своє легендарне кулінарне шоу на 1+1). Отже, Збірка має виразне суспільне й навіть медійне значення, однак я хотіла б зупинитися на її історико-філософських аспектах. Спершу наведу трохи статистики. Збірка містить 46 (!) різноманітних матеріалів – здебільшого мемуарів, зібраних спеціально для цього видавничого проекту. До них додані раніше опубліковані спогади (Василя Лісового, Ганни Горак, Вадима Скуратівського та інш.), а також вісім інтерв'ю як із самим М. Поповичем, так і про нього, створених в минулі роки з інших приводів (деякі з них публікуються вперше).

Впадає в око різножанровість мемуарів, призначених спеціально для Збірки. Серед них є і класичні спогади¹, і стенограми розмов, і цільові інтерв'ю. На мій погляд, різножанровість матеріалів є великою перевагою Збірки, що я обґрунтую нижче. До того ж це розмаїття жанрів, як і розмаїття авторів, сюжетів, точок зору постає як упорядковане ціле, а не як хаос розрізаних деталей. Це забезпечено вдалою структурою розділів, яка дозволяє упорядкувати багатоманітність рамками доволі гнучкої, але все ж цілісності. Збірка містить вісім розділів (Панорама, Дитинство, Академія, Сімейні спогади, Коло Поповича, Богема, Громадянин, Рецепції). Найбільше матеріалів містить розділ Академія, що складається з шести підрозділів (I. Ми шукали істину; II. Садівник; III. Алуштинські школи; IV. Адміністратор; V. Широта погляду: Мирослав Попович і вітчизняна гуманітаристика; VI. Спогади закордонних колег). Також Збірка містить Передмову від упорядника, дуже важливий у контексті Збірки перелік авторів з короткими довідками про них, а також потужний блок із чотирьох Показників, якому я наприкінці приділю спеціальну увагу.

© Е. Чухрай, 2026

¹ Серед них хотілося б відзначити тексти Григорія Домба, Костянтина Малєєва, а також розмову Аліни Артюх і Юрія Баумана [див. відповідно: Швець 2025: 107-118, 119-139, 323-363] (далі посилання на Збірку наводитимуться без зазначення прізвища упорядника і року видання – лише номер сторінки у круглих дужках, наприклад: (с. 107).

У цьому огляді я не бачу сенсу характеризувати ні зокрема кожен із майже півсотні матеріалів Збірки, ні навіть ті, що здаються мені найважливішими. Мене Збірка цікавить у двох аспектах, які можна назвати «потенційно дослідницькими» («потенційно», оскільки я не планую займатися предметним дослідженням спадщини М. Поповича, хоча сама ідея аналізу філософської спадщини мене вельми цікавить у теоретичному плані). Перший стосується самої можливості відтворення конкретних явищ філософського минулого, другий – методів такого відтворення. Для окреслення цих перспектив я пропоную поглянути на Збірку очима потенційного дослідника спадщини М. Поповича. Ідеться про уявлення того, у чому Збірка могла би бути корисною для такого дослідника.

1. Як відтворити явище, що належить минулому

На мій погляд, головна проблема всякого історичного (у тому числі й історико-філософського) відтворення полягає в тому, що останнє має концептуальну природу, тобто спирається на деяку розумову модель. Натомість історичне явище (подія, процес тощо; окремі людина, інституція тощо; людина/інституція тощо в процесі, події тощо) завжди конкретне. Воно не є «моделлю», це щось таке, у що ми як дослідники маємо проникнути своїми моделями й іншими пізнавальними інструментами. Конкретне, як казав ще Гегель, є синтезом багатьох визначень. І головна проблема всякого дослідника в тому, що він не знає, скількох саме. Скільки визначень досліджуваного слід узяти до уваги, щоб описати його «власну сутність»? Що вважати істотним чи неістотним в цій царині? Наскільки наші уявлення про «реалістичну модель» відповідають тому, що «було в реальності»?

Тут, здається, ми торкаємося головної проблеми будь-якого відтворення, не лише історичного. Якщо нас цікавить те, що являється, а не лише явлена нам інформація (включно з нашими враженнями від неї), то ми мимоволі опиняємося на ґрунті кореспондентської теорії істини з її усім відомими класичними труднощами. Історичне ж відтворення вже давно визнається радше створенням, продуктом активної праці історика, а не «копією» минулого. Проте якщо визнати лише цю активність, то історик миттєво перетвориться на історичного романіста. Попри всю дистанцію, яка існує між ним і його предметом, попри істотну свободу в обранні дослідницького напрямку й розробці інтелектуальних інструментів дослідження, історик, усе ж, має претендувати на деяке відтворення «самої» реальності того, що минуло (у тому «стані», в якому воно існувало). Мабуть, ідеться про нерозв'язну задачу, доповнену деяким етосом «можливого» – прагненням відтворити нехай не все, але принаймні те, що надається до відтворення.

Таке становище змушує шукати якомога більше даних, залучати будь-яку доступну інформацію. Лише такі широкі масиви даних можуть підживлювати дослідницьку надію на хоча б часткове відтворення «самої справи». Обґрунтована ця надія чи ні – предмет окремої розмови. Утім, мені видається цілком резонним міркування про широкі масиви даних як засіб якщо не відтворення «того, як усе було», то принаймні утримання історика від побудови занадто однобічних і суб'єктивних моделей. Такий результат, нехай і далекий від ідеалу «схоплення» історичної істини, є дуже корисним для історика, бо залишає йому шанс, так би мовити, на менш невдалі підходи.

2. Наскільки розвиненими є дослідження української філософської спадщини 1960–1980-х?

За винятком поглядів Володимира Шинкарука² і Вадима Іванова³, жоден з найвідоміших представників української філософії 1960–1980-х не став предметом фундаментального розгляду, який можна було би назвати історико-філософським (зрештою, згадана в примітці 3 публікація Євгена Бистрицького теж має вигляд скоріше фундаментальної, ніж історико-філософської). Якщо влаштувати спеціальне опитування щодо найпомітніших наших філософів зазначеного періоду, гадаю, відповіді компетентних у питанні респондентів дещо різнитимуться, але навряд чи хтось не назве представників короткого списку, сформульованого свого часу Сергієм Пролєєвим. Для останнього основою авторитету Інституту філософії межі 1970–1980-х рр. була «та теоретична парадигма, якої дотримувалися кращі інститутські роботи, ідеї та креативність кращих дослідників. Коли кажемо Інститут, то для нас – в теоретичному плані – це був головним чином відділ діамату й те коло авторів, які асоціювалися з так званим “діяльнісним”, а також і зі “світоглядним” підходом у дослідженні філософських питань. [...] Загалом коло цих людей було невелике. Іванов, Яценко, Кримський, Попович (двоє останніх працювали у відділі логіки), Горський (відділ історії філософії в Україні), Шинкарук (формально вважався очільником цього напрямку, але евристично не був у ньому найцікавішою постаттю), Булатов, Тарасенко, Табачковський⁴ [...]» [Пролєєв 2019: 178-179]. З представників філософського факультету цей же автор згадує лише Юрія Кушакова [ibid.: 176]. Ми, на жаль, не можемо сказати, що ці постаті нашого нещодавнього минулого є предметом *стійкого* історико-філософського інтересу (адже немає ні дослідницьких осередків, ні навіть окремих дослідників, відомих справді вагомими здобутками в дослідженні спадщини, наприклад, Яценка чи Кримського⁵).

² Можна згадати зібрання творів Шинкарука у 3 томах (4 книгах). Кожному томові (див., наприклад: [Табачковський 2003а; 2003b]) передують доволі розлогі матеріали Віталія Табачковського, присвячені різним аспектам творчості його старшого колеги. В. Табачковський, певна річ, не був істориком філософії за фахом, проте його можна вважати свого роду «літописцем» Інституту філософії. Його прагнення відтворити час, на який припала творчість його покоління, як «невтрачений час», виявилася надзвичайно евристичною. Не дивно, що він вплинув навіть на таку активно дискутовану зараз дослідницьку галузь, як «усні історії філософів». Показовою може бути коротка заувага Тетяни Чайки: «Незабутній Віталій Табачковський мріяв свого часу про те, щоби створити в окремій кімнаті на Трьохсвятительській, 4 невеличкий музей Інституту філософії. Мріятому і я [...]» [Чайка: 2009: 144; докладніше див.: Чайка 2024а: 205]. Отже, хай би як фахівці оцінили внесок В. Табачковського в історію філософії, можна упевнено констатувати, що він доволі чітко увиразнив тлумачення В. Шинкарука як очільника «антропологічного повороту в українській філософії» [Табачковський 2002: 33]. На мій погляд, це цілком історико-філософська характеристика. З нею можна погоджуватися чи полемізувати, проте не можна сказати, що творчість Шинкарука не отримала історико-філософської концептуалізації.

³ Я маю на увазі розвідку Євгена Бистрицького, дві частини якої були свого часу опубліковані в журналі *Філософська думка* [Бистрицький 2016; 2017].

⁴ Показово, що всі ці постаті (поряд із кількома іншими) згадані у відомій книзі В. Табачковського «У пошуках невтраченого часу» [Табачковський 2002].

⁵ Дещо іншою є хіба ситуація Вілена Горського, який тривалий час очолював кафедру філософії та релігієзнавства НаУКМА й залишив по собі чималу школу. Але, знову ж, якщо говоримо про тексти, присвячені його філософським ідеям, здебільшого йдеться або про принагідні меморіальні збірки, або про застосування його ідей у цілком сучасних дискусіях. Наприклад, чимало згадок про В. Горського можна зустріти в текстах Сергія Йосипенка, одного з провідних

Не будучи фаховим істориком філософії, я не володію спеціалізованою бібліографією настільки, щоб висловлюватися стосовно наявності чи відсутності дослідників, що вивчали чи вивчають, наприклад, В. Шинкарука. Йому присвячені навіть кандидатські дисертації. Та й інших публікацій, де йдеться про цього філософа, можна знайти чимало. Але це переважно або мемуари, або принагідні тексти до ювілеїв (самого Шинкарука, Інституту філософії тощо), або інтерпретації В. Табачковського, в яких історико-філософську позицію важко відокремити від позиції представника «Київського світоглядно-антропологічного напрямку» [Табачковський 2002: розд. 1]⁶.

Це багато в чому стосується й інших філософів 1960–1980-х. Системні дослідження їхньої спадщини поки що не оформилися в життєздатний дослідницький напрям. Можливо, причиною є брак часу? Адже йдеться про представників доволі близького минулого. На мій погляд, тут дається взнаки не стільки брак історичної дистанційованості, скільки загалом низька продуктивність вітчизняної філософсько-дослідницької царини. Попри номінально велику кількість дослідників, на ключових дослідницьких напрямках у нас традиційно не вдається сформувавши критичну масу зусиль. І хоча після смерті М. Поповича минуло лише вісім років, це зовсім не пояснює того, чому не вийшло друком жодної фундаментальної монографії з його творчості. Я вже не кажу про те, що ця творчість не є предметом неперервної фахової дискусії.

3. Мирослав Попович як предмет можливого історико-філософського дослідження

Може скластися враження, що дослідження вітчизняних філософів – легка справа, порівняно, наприклад, із дослідженнями Канта, Гайдегера чи Арістотеля. До того ж, твори М. Поповича неважко знайти в наукових бібліотеках, а деякі вже оцифровані та знаходяться у вільному доступі. Але, на мій погляд, це враження оманливе. Адже щільність думки того чи іншого філософського класика, в яку важко вгризатися, це не єдина проблема дослідника. На мій погляд, є кілька умов, без урахування яких дослідження будь-якого філософа (вітчизняного чи ні) перетвориться на примітивний реферат. Адже оригінальність тлумачення залежить від розуміння контексту тих ідей, які ми тлумачимо. У цій тезі немає нічого нового, але для мене головне, що з нею важко сперечатись. Спробуймо, спираючись на Збірку, визначити

українських істориків філософії. Але ці згадки стосуються не стільки дослідження ідей Горського як предмета історії філософії, скільки застосування цих ідей в цілком сучасній дискусії (одним із численних прикладів такого застосування є [Йосипенко 2018: 22]). Отже, Горський є ще надто актуальним автором, щодо нього поки не виробилась надійна історико-філософська дистанція.

⁶ Багатогранна меморіалізаційна діяльність В. Табачковського втілювалася, зокрема, в організації ще в 2-й пол. 1990-х «Філософсько-антропологічних читань», присвячених здебільшого пам'ятним постатям новітньої української філософії, а також у виданні однойменної збірки матеріалів цих читань, випуски якої виходили друком і після його передчасної смерті. Але це видання, що продовжується, не надто відрізнялося від традиційних видань до ювілеїв, оскільки формувалося за принципом толоки: маємо привід – напишіть усі, хто щось може написати. Звісно, такий підхід істотно відрізняється від дискусії між дослідниками, що постійно вивчають чинись творчість і ведуть тривалу дискусію зі свого предмета дослідження.

хоча б деякі царини компетентності, необхідні для розуміння контекстів, у яких виникали філософські ідеї М. Поповича.

(а) *Коло інтелектуального читання*

Автори Збірки часто підкреслюють неймовірну ерудицію М. Поповича⁷, надзвичайно широке коло його інтересів. Для цього досить поглянути хоча б на заголовки його монографій, що охоплюють спектр від французького екзистенціалізму на початку до мови науки, семантики, культурологічних аспектів логіки, творчості Гоголя і Сквороди, світогляду давніх слов'ян, увінчуючись фундаментальним «Червоним століттям» (2005), свого роду сповіддю-рефлексією про часи, в яких авторові довелося жити. Отже, потенційний дослідник Поповича просто зобов'язаний теж мати належну обізнаність у відповідних царинах. А враховуючи, що цей автор був ще й поліглотом (с. 18), справжнім фахівцем, що від молодих років «читав багато літератури англійською, німецькою, французькою» (с. 75), його дослідникові теж слід бути готовим не лише визначити джерела цього читання, але й бути обізнаним у них⁸. Якщо, наприклад, був період, коли М. Попович «все кинув, і весь цей “Stügm und Drang” був спрямований на математику» (с. 75), то його дослідник в ідеалі мав би зробити щось подібне (якщо, звісно, він не є знавцем математики).

(б) *Коло художнього читання*

Автори спогадів зазвичай не наголошують на художній літературі, яку любив читати М. Попович. Але слід зазначити, що багато творів, популярних, наприклад, у 1960-х, нині не є принаймні настільки ж відомими. Дослідник М. Поповича повинен знати відповідні тексти. Є й інший аспект цієї проблеми: Ю. Бауман, характеризуючи позицію М. Поповича щодо радянської дійсності, згадує повість братів Стругацьких «Важко бути богом» (с. 342). Найімовірніше, враховуючи популярність цих письменників ще від 1960-х, М. Попович був знайомий із зазначеним твором. Оскільки вплив літератури на філософію найчастіше є вельми потужним і багатогранним, дослідник М. Поповича має бути на рівні й цього контексту.

(в) *Попередні оцінки творчості*

Якщо В. Табачковський вважав М. Поповича представником «червоного позитивізму» [Табачковський 2002: 152] чи, конкретніше, «культурологізованого неорационалізму» [ibid.: 159-163], то Андрій Васильченко вважає його радше структуралістом, а Валентин Омелянчик – мислителем, який «навіть чи був структуралістом» (с. 106). Щоб визначитися з власною позицією, дослідник творчості М. Поповича має добре знатися і на позитивізмі, і на структуралізмі, і на неорационалізмі (причому й на оригіналах відповідних праць, і на їхніх російських перекладах, доступних М. Поповичу). А ще – на багатьох інших філософських напрямках, що можуть бути визнані рамковими для цієї творчості. Історико-філософська ерудиція такого дослідника має бути не меншою за загальну, описану в (а). Він повинен знати як ставлення Поповича до позитивізму, структуралізму тощо, так і самі відповідні способи філософування, а також наявні інтерпретації Поповичевих ідей. Інакше власні висновки цього дослідника будуть непереконливими.

⁷ Див., наприклад: (сс. 83, 122, 136, 145, 310).

⁸ Я вже не кажу про те, що деякі тексти самого М. Поповича видані не українською чи російською (див., наприклад: [Рорovich 1980]). Отже, повноцінний дослідник творчості цього філософа має продемонструвати доволі фундаментальну мовну підготовку.

(г) *Особливості біографії*

Коли Аліна Артюх повідомляє важливу інформацію про світоглядні орієнтири старших родичів М. Поповича⁹, це має очевидні паралелі з його власними політичними переконаннями й типом поведінки. А чи має це стосунок до його філософської позиції? Гадаю, ідеться про важливе поле рефлексій для дослідників творчості М. Поповича. Але щоб досягнути на ньому належних результатів, ці дослідники мають бути глибоко зануреними також і в цей генеалогічно-біографічний контекст, без якого просто неможливо зрозуміти походження деяких життєвих і, можливо, філософських настанов.

Гадаю, це далеко не вичерпний перелік тих царин, в яких мають бути компетентними історики філософії, що досліджуватимуть спадщину М. Поповича. Я не кажу, наприклад, про такі базові компетентності, як володіння найдоречнішими до даного предмета історико-філософськими методами, навичками архівної роботи (мені невідомо, чи працював досі хтось із архівом М. Поповича або, наприклад, із дотичними до його діяльності архівними матеріалами Інституту філософії чи товариства Україна-Франція) тощо.

Повернімося до Збірки. Чим вона зможе стати в пригоді такому потенційному досліднику? На мій погляд, вона є свого роду маніфестом контекстуальності, відповідаючи на потреби (в) і (г). Вона є втіленою палітрою, множинністю не лише спогадів, але й поглядів на життя і творчість М. Поповича. Ця розмаїтість перспектив також дає можливість виявити безумовно спільне. Якщо кілька осіб, не змовляючись, стверджують, що Попович як науковий керівник чи викладач не генерував імперативи чи приписи, не читав мораль, а заохочував кожного робити те, що той прагне, що між ним і підлеглими, студентами тощо не було «дистанції влади» (див., наприклад: сс. 122, 127-129, 328), що він, навіть істотно допомагаючи, намагався робити це так, щоб ні до чого не зобов'язувати опікуваних (с. 111) – то так воно, швидше за все, і було. І ці особистісні риси можуть стати важливим контекстуальним чинником для тлумачення, наприклад, колективних праць під його керівництвом чи дивовижних кульбітів його творчого інтересу від логіки до Сковороди.

Наведу показове спостереження Марини Столяр: «ось ми спілкуємося з Мирославом Володимировичем з якогось питання. Він дуже цікаво розповідає про певні історичні, культурні явища, наводить яскраві, абсолютно невідомі нам факти (він ніколи не брав “заяложені факти”, всі його приклади були неймовірно виразними й тоді нам невідомими). І вже ніби починає напрошуватися певний теоретичний висновок, що впливає з його слів. Проте він цей висновок чомусь не робить. Тоді хтось з аудиторії питає: “Чи не хочете ви, Мирославе Володимировичу, сказати, що...” і намагається певним чином узагальнити вже сказане. Попович робить паузу і продовжує. Та його наступні приклади повністю вибивають ґрунт з-під попереднього узагальнення. І таке відбувається інколи двічі або тричі за лекцію. У нас після такого спілкування залишалося відчуття, що найголовніше було недоговорено, крапку не поставлено. Від нас щось немов приховали, і воно залишилося закритим... Тобто був певний дискомфорт від того, що ми нібито не дослухали до кінця, не

⁹ «Батьки Мирослава Поповича – українська вчительська інтелігенція, нащадки дрібного дворянства (дідусь отримав особисте дворянство, бабуся походила зі шляхетського роду), у своєму світогляді були близькі до народництва, обстоювали соціальну рівність. Вони не були сформовані радянською добою, хоч і жили в системі, не конфліктуючи з нею» (с. 358).

докопалися до “найважливішого”, не почули висновку. А насправді, як нам тепер здається, ми просто спілкувалися з Поповичем різними мовами. У нас були несумісні критерії оцінки філософської семантики. Ми орієнтувалися на розуміння “сутності”, а він – на цілий спектр реальних явищ, без знання яких поняття сутності залишається абстрактним і... навіть непотрібним¹⁰. Це було своєрідне, культурологічне заперечення есенціалізму» (с. 145).

Якщо це спостереження слушне, то воно дає важливу оптику для розгляду, наприклад, текстів М. Поповича, опублікованих у той чи той період його творчості (на мій погляд, рівень його «неесенціалістичності» в різний час був різним). Адже коли ми бачимо, що в такому й такому тексті М. Попович щось стверджує, ми повинні дуже добре розуміти, яким є епістемологічний статус таких тверджень.

Я вже зазначала, що Збірка містить не лише великий масив спогадів про особистість і її вчинки. У ній представлено деяку кількість спроб первинної рефлексії щодо творчості М. Поповича. Ці спроби можна умовно поділити на два рівні: (1) опис оцінок, які філософування М. Поповича отримувало ще за життя (особливо важливим тут є текст Наталії Вяткіної, с. 451; також див. сс. 88, 146); (2) спроби пояснити суть, витоки і масштабні трансформації підходу М. Поповича (сс. 86-88, 99-101, 453-456, 465-469). Однак у матеріалах Збірки я не помітила спроб виробити інструментарій для підходу до опису його ідей. Ця обставина залишає широкий простір для тих, хто обере спадщину М. Поповича своєю провідною історико-філософською темою. Очевидно, що автор «Походу проти розуму» працював у царині філософії понад 60 років, значно довше, ніж Арістотель чи Гегель. Протягом цього часу змінювалася тематика його інтересів, головні царини досліджень тощо – за незмінної раціоналістичної умоналаштованості. Попович починав не з логіки і не логікою завершував. Можливо, він узагалі зайнявся логікою, оскільки очолив відповідний відділ, практично одразу окресливши «таке широке бачення логіки, в якому логіка була водночас філософією» (с. 100). Але чи була ця філософія «аналітичною»? Для цього питання є вкрай важливим ресурсом особисте свідчення. Поставши колись перед питанням «як же називається його філософія?», М. Попович, за його словами, «постійно повертається до цього запитання і не може знайти відповіді» (с. 452). Отже, перед нами класичний вияв конкретного: навряд чи можна буде підшукати -ізм, відповідний філософуванню Поповича, не врахувавши власної неготовності філософа це зробити.

4. Прикінцеві зауваги щодо Збірки

Насамкінець відзначу ще кілька рис Збірки, що здаються мені значущими.

По-перше, ідеться про ефект від зібрання під однією обкладинкою колись опублікованих інтерв'ю з М. Поповичем. Він не раз давав інтерв'ю, тож Збірку було з чого формувати, і далеко не всі розмови були до неї включені. Підбір раніше опублікованих інтерв'ю я вважаю вдалим. Але особливим досягненням Збірки є перша публікація розмови Т. Чайки з М. Поповичем про його дитинство. Ця розмова

¹⁰ У контексті згаданої вже дискусії про доречність визнання поглядів Поповича позитивізмом, структуралізмом чи чимось ще (с. 106) це зауваження М. Столяр дає, на мій погляд, підстави побачити в підході М. Поповича елементи методологічного скептицизму – постійного розчинення догматичного «узагальнення» в «кислотному» середовищі нескінченно багатой емпірії.

важлива не тільки унікальністю даних, але й самим фактом своєї появи. Адже це – єдиний фрагмент так і не реалізованого масштабного задуму¹¹. Але навіть на тлі невдачі цього проєкту ми все одно маємо цінувати здобуте, адже та частина запланованих розмов, що встигла відбутися, є джерелом надзвичайно цінної інформації. Яку, до речі, вдало доповнюють спогади Володимира Поповича, молодшого брата п. Мирослава (с. 64-68).

Оскільки п-і Чайка започаткувала в нас збирання «усних історій філософів», що згодом призвело до постання методів діалогової історико-філософської рефлексії [Хома 2023: 79], постає цілком резонне питання застосовності цих методів до аналізу спадщини М. Поповича. *Sententiae* вже друкували подібний матеріал, створений у межах дослідження Влади Давіденко [Давіденко 2025: 168-171]. Превага діалогової рефлексії в тому, що її можна здійснювати не лише із сучасниками чи свідками подій, але й із тими, хто готовий осмислювати наявні свідчення, факти, тексти. На мою думку, розмови, організовані за цією методологією, були би плідними у випадку переважної більшості сучасних авторів Збірки. Бо одна річ, коли пригадуєш щось самостійно, і зовсім інша – коли відповідаєш на спеціально підібрані дослідницькі питання. У Збірці спогади вочевидь переважають аналіз, тож для істориків філософії попереду – неозоре поле роботи.

По-третє, слід зазначити, що М. Попович був надзвичайно позитивною людиною, завжди готовою допомогти. І допомагав він багатьом, тому про нього залишилася переважно добра слава. Принаймні Збірка не містить жодного тексту, який би негативно оцінював його постать чи творчість. Тож Збірка є прикладом меморіалізації та вироблення міфу, без яких не існує жодна спільнота. Але історико-філософське дослідження має бути неупередженим і критичним. Тому матеріали Збірки, при всій їх значущості, мають стати предметом передовсім критичного аналізу. І сама ця ситуація критики має призвести до кращого розуміння. Досить тільки уявити собі дискусії щодо тез про Поповича як того, хто «розумів систему інтимно, зсередини», «був надзвичайно ефективним у системі» (с. 351) і водночас партизаном, що боровся з системою (с. 352). Гадаю, вона могла би привести до чіткішого розуміння і «системи», і позиціонування окремих постатей щодо неї. І таких приводів для уважного розгляду Збірка містить дуже багато.

Нарешті, по-четверте, варто відзначити величезну роботу Рената Швеця, упорядника Збірки, що був на час цієї роботи студентом магістратури. Окрім відзначеної вище раціональної організації матеріалів я звернула б ще увагу на блок із чотирьох покажчиків. Вони стосуються імен; назв творів і періодичних видань; інституцій, культурних і політичних організацій; фільмів, теле- і радіопрограм. У масштабній книзі спогадів вони надзвичайно доречні. Бракує, певна річ, покажчика понять, але колосальні зусилля, яких би він потребував у випадку Збірки, мабуть, не узгоджувалися з редакційними планами. Принаймні спільна робота з Р. Швецем над упорядкуванням складного поняттєвого покажчика до Декартових «Пасій душі» (це видання невдовзі має вийти друком) переконала мене в тому, що деякі наші молоді колеги, як і в усі часи, зрештою, переростають масштаб суто навчальних задач. Упоратися з упорядкуванням такого видання, як Збірка – безперечна ознака фаховості.

¹¹ Про історію цього інтерв'ю див.: [Чайка et al. 2024b: 215-216].

Збірка вийшла в межах започаткованої видавництвом Дух і Літера серії «Постаті культури», це перше її видання, присвячене українському філософові. Сподіваюсь, ця традиція буде продовжена. Вельми прикметно, що цим філософом став саме М. Попович, який був постаттю культури в усіх сенсах цього слова – від інтелектуального до «богемного» (див. розділ Богема, сс. 365–407). Тому ця книга має бути цікавою не лише історикам філософії, фаховим філософам чи навіть представникам інших галузей академічної гуманітаристики. Гадаю, у ній можуть знайти важливі для себе речі всі, хто цікавиться не лише зазначеними галузями знань, але й мистецтвом, політикою, історичною пам'яттю або просто шукає практичної мудрості й особистої свободи, наповненої сенсом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бистрицький, С. (2016). Вадим Іванов: онтологія радянського марксизму (Стаття перша). *Філософська думка*, (6), 76–86. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/57>
- Бистрицький, С. (2017). Вадим Іванов: онтологія радянського марксизму (Стаття друга). *Філософська думка*, (1), 57–65. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/265>
- Давіденко, В. (2025). Мирослав Попович, Володимир Мазепа і боротьба за «Стіну Пам'яті». *Sententiae*, 44(2), 157–179. <https://doi.org/10.31649/sent44.02.157>
- Йосипенко, С. (2018). Історія філософії в системі філософських досліджень. *Філософська думка*, (6), 21–25. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/450>
- Пролєс, С., Зборовська, К., Мироненко, Р., & Костенко, О. (2019). Філософія як школа життя за часів тоталітаризму. Частина II. Міст у сьогодення. *Sententiae*, 38(1), 172–194. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.172>
- Табачковський, В. Г. (2002). *У пошуках невтраченого часу. Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників*. Київ: ПАРАПАН.
- Табачковський, В. Г. (2003а). Горизонти і вертикалі особистісно-філософських пошуків В. Шинкарука. In В. І. Шинкарук, *Вибрані твори: у 3-х т.* (т. 1, сс. 9–43). (В. Лях, В. Табачковський, Упоряд.). Київ: Укр. Центр духовної культури.
- Табачковський, В. Г. (2003б). Рефлексивний потенціал І. Канта та вітчизняний неомарксистський філософський критицизм. In В. І. Шинкарук, *Вибрані твори: у 3-х т.* (т. 1, сс. 44–54). (В. Лях, В. Табачковський, Упоряд.). Київ: Укр. Центр духовної культури.
- Хома, О. (2023). Концептуалізація усної історії філософії: проблема інтерв'ю. *Sententiae*, 42(1), 69–82. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.069>
- Чайка, Т. (2009). Доторк. *Філософська думка*, (3), 140–145.
- Чайка, Т., Кхелуфі, А., & Мирошник, К. (2024а). Слово письмове і слово усне: у напрямку до усної історії філософії. Частина I. На перетинах долі: Таємниця старовинного килимка. *Sententiae*, 43(1), 190–211. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.190>
- Чайка, Т., Кхелуфі, А., & Мирошник, К. (2024б). Слово письмове і слово усне: у напрямку до усної історії філософії. Частина II. Концепція. *Sententiae*, 43(3), 208–229. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.208>
- Швець, Р. (Упоряд.). (2025). *Свободи вибору. Мирослав Попович у спогадах, рецензіях та інтерв'ю*. Київ: Дух і Літера.
- Popovich, M. V. (1980). Concerning the Ancient Greek Ideal of Theoretical Thought. In J. Hintikka, D. Gruender, & E. Agazzi (Eds.), *Theory Change, Ancient Axiomatics, and Galileo's Methodology. Proceedings of the 1978 Pisa Conference on the History and Philosophy of Science* (Vol. I, pp. 113–124). Dordrecht: Reidel. https://doi.org/10.1007/978-94-009-9045-6_7

Одержано 29.12.2025

REFERENCES

- Bystrytsky, Y. (2017). Vadym Ivanov: Ontology of Soviet Marxism (Article 2). [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 57-65. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/265>
- Bystrytskyi, Y. (2016). Vadym Ivanov: Ontology of Soviet Marxism (Article 1). *Filosofska Dumka*, (6), 76-86. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/57>
- Chaika, T. (2009). Touch. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, (3), 140-145.
- Chaika, T., Kkhelufi, A., & Myroshnyk, K. (2024). The Written Word and the Oral Word: Toward an Oral History of Philosophy. Part II. Conception. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 208-229. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.208>
- Chaika, T., Kkhelufi, A., & Myroshnyk, K. (2024a). The Written Word and the Oral Word: Toward an Oral History of Philosophy. Part I. At the Crossroads of Fate: The Secret of the Ancient Rug. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(1), 190-211. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.190>
- Davidenko, V. (2025). Myroslav Popovych, Volodymyr Mazepa and the Struggle for the “Wall of Memory”. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 44(2), 157-179. <https://doi.org/10.31649/sent44.02.157>
- Khoma, O. (2023). Conceptualizing the Oral History of Philosophy: The Interview Problem. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 42(1), 69-82. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.069>
- Popovich, M. V. (1980). Concerning the Ancient Greek Ideal of Theoretical Thought. In J. Hintikka, D. Gruender, & E. Agazzi (Eds.), *Theory Change, Ancient Axiomatics, and Galileo's Methodology. Proceedings of the 1978 Pisa Conference on the History and Philosophy of Science* (Vol. I, pp. 113-124). Dordrecht: Reidel. https://doi.org/10.1007/978-94-009-9045-6_7
- Proleiev, S., Zborovska, X., Mironenko, R., & Kostenko, O. (2019). Philosophy as a School of Life at the Time of Totalitarianism. Part II. A bridge to the future. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 38(1), 172-194. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.172>
- Shvets, R. (Ed.). (2025). *Freedoms of Choice. Myroslav Popovych in Memoirs, Reviews and Interviews*. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Tabachkovsky, V. (2002). *In Search of Unlost Time. Essays on the Creative Heritage of Ukrainian Philosophers Sixtiers*. [In Ukrainian]. Kyiv: PARAPAN.
- Tabachkovsky, V. G. (2003a). Horizons and Verticals of V. Shynkaruk's Personal and Philosophical Searches. [In Ukrainian]. In V. I. Shynkaruk, *Selected Works: in 3 vols.* (vol. 1, pp. 9-43). (V. Lyakh, V. Tabachkovsky, Eds.). Kyiv: Ukr. Tzentr duhovnoi kultury.
- Tabachkovsky, V. G. (2003b). The Reflective Potential of I. Kant and Domestic Neo-Marxist Philosophical Criticism. [In Ukrainian]. In V. I. Shynkaruk, *Selected Works: in 3 vols.* (vol. 1, pp. 44-54). (V. Lyakh, V. Tabachkovsky, Eds.). Kyiv: Ukr. Tzentr duhovnoi kultury.
- Yosypenko, S. (2018). The history of philosophy within the structure of philosophical research. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (6), 21-25. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/450>

Received 29.12.2025

Elvira Chukhrai

The Wholeness of Living Thought and the Mosaic of Reconstruction. Shvets, R. (Ed.). (2025). *Freedoms of Choice. Myroslav Popovych in Memoirs, Reviews and Interviews*. Kyiv: Duh i Litera.

Review of Shvets, R. (Ed.). (2025). *Freedoms of Choice. Myroslav Popovych in Memoirs, Reviews and Interviews*. Kyiv: Duh i Litera.

Ельвіра Чухрай

Цілісність живої думки і мозаїка реконструкції. Швець, Р. (Упоряд.). (2025). *Свободи вибору. Мирослав Попович у спогадах, рецензіях та інтерв'ю*. Київ: Дух і Літера.

Огляд книги Швець, Р. (Упоряд.). (2025). *Свободи вибору. Мирослав Попович у спогадах, рецензіях та інтерв'ю*. Київ: Дух і Літера.

Elvira Chukhrai, Senior lecturer of Philosophy & Humanities Department at Vinnitsia National Technical University (Ukraine).

Ельвіра Чухрай, старший викладач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: elvica888@gmail.com
